

SID

سرویس های ویژه

سرویس ترجمه تخصصی

کارگاه های آموزشی

بلاگ مرکز اطلاعات علمی

عضویت در خبرنامه

فیلم های آموزشی

کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی

مباحث پیشرفته یادگیری عمیق؛ شبکه های توجه گرافی (GAN)

مباحث پیشرفته یادگیری عمیق؛
شبکه های توجه گرافی
(Graph Attention Networks)

آموزش استفاده از وب آو ساینس

کارگاه آنلاین آموزش استفاده از
وب آو ساینس

کارگاه آنلاین مقاله روزمره انگلیسی

شیخ طوسی و کتاب الامالی

مجید معارف^۱

مرتضی قاسمی حامد^۲

چکیده

شیخ طوسی از دانشمندان بزرگ شیعه در قرن پنجم هجری قمری و صاحب تألیفات گران قدری در حدیث بوده که از جمله آنها کتاب الامالی است. کتاب الامالی حاصل ۴۶ مجلس از مجالس درسی شیخ طوسی است که در آن ۱۵۳۷ حدیث را بر شاگردان خود املاء کرده است. بررسی تحلیلی کتاب بیانگر نشاط علمی شیعیان در تعلیم و تعلم حدیث در قرون نخستین، نحوه تحمل روایات در مبادله احادیث، وجود راویان و مشایخ اهل سنت در مجالس درسی ائمه و بزرگان حدیث و... است که در این مقاله به آن پرداخته شده است.

کلید واژه‌ها: شیخ طوسی، امالی نویسی، امالی طوسی، تحمل حدیث، راویان عامه.

مقدمه

شناخت کتاب امالی شیخ طوسی در گرو اطلاع از دو مقدمه علمی به این شرح است :
(۱) شیخ طوسی به عنوان یک محدث (۲) امالی نویسی در تاریخ حدیث که در ذیل، درباره هر کدام اطلاعات مختصری ارائه می شود:

۱- استاد گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران. Maaref@ut.ac.ir

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه مذاهب اسلامی تهران.

Mor_ghasemihamed@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۷/۳ - تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۱۱/۱۹.

۸----- منہاج - سال ششم، شماره یازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹

شیخ طوسی به عنوان یک محدث

ابوجعفر محمد بن حسن طوسی از محدثان بزرگ شیعه در قرن پنجم هجری قمری است. وی در سال ۳۸۵ هجری قمری (حلی، ۱۴۸) در طوس به دنیا آمد، در نوجوانی علوم مقدماتی را در زادگاه خود فراگرفت. (نک: معارف، ۵۱۸) در سال ۴۰۸ هجری قمری و در ۲۳ سالگی جهت تکمیل معلومات خود وارد بغداد شد. (نک: حلی، ۱۴۸؛ طوسی، مقدمه جواد قیومی، ۷) و طی سالهای اقامت خود در بغداد از محضر دانشمندان بزرگی از جمله ابو عبدالله حسین بن عبدالله غضائری، شیخ مفید و سید مرتضی استفاده کرد. (نک: طوسی، مقدمه جواد قیومی، ۷؛ معارف، ۵۲۷-۵۲۹) وی پس از درگذشت سید مرتضی در سال ۴۳۶ هجری قمری (نجاشی، ۲۷۱) عهده‌دار مرجعیت علمی حوزه بغداد شد (طوسی، مقدمه جواد قیومی، ۷) و در سالهای ۴۴۰ تا ۴۵۰ که فشارهای اهل سنت بر شیعیان مضاعف گردید (در سال ۴۴۸ق) مجبور به مهاجرت به نجف گردید و حوزه علمی نجف را تأسیس کرد. شیخ طوسی بعد از عمری مجاهدت علمی سرانجام در سال ۴۶۰ هجری قمری و در سن ۷۵ سالگی وفات کرد. (نک: تهرانی، ۸۵-۵؛ طوسی، مقدمه جواد قیومی، ۸؛ دوانی، ۳-۲۲؛ معارف، ۵۱۸-۵۲۵؛ دوانی، ۳۴۳-۳۵۱) وی از ارکان علمی شیعه به شمار رفته که در علوم گوناگون اسلامی از جمله تفسیر، حدیث، کلام، فقه، رجال، عقاید و علم اصول فقه دارای نظر و صاحب اثر بوده است. از جمله در حدیث، دو کتاب «تهذیب الاحکام» و «الاستبصار» را نوشت که از کتب اربعه به شمار می رود. از دیگر آثار حدیثی او می توان از کتابهای «الغیبه» و «الامالی» نام برد. (نک: تهرانی، ۲۵-۶۴؛ واعظ زاده، ۶۶-۷۱؛ صفاخواه، ۱۴۶-۱۷۱؛ ادیبی مهر، ۱۲۹-۱۴۹؛ طوسی، مقدمه مؤسسه البعثه، ۱۸-۲۰؛ دوانی، ۳۵۱-۳۵۶) که در این مقاله به معرفی کتاب الامالی او پرداخته می شود.

امالی نویسی در تاریخ حدیث

گونه‌ای کتاب حدیثی است که روایات آن حاصل املائی شیخ حدیث به شاگردان خود و نیز مستمعان حدیث بوده است. به همین سبب به این گونه کتب مجالس هم گفته

9 ----- شیخ طوسی و کتاب الامالی

می شود. (تهرانی، ۳۰۵/۲ و ۳۰۶) از آنجا که طالبان حدیث در این مجالس از عوام و خواص هر دو بوده اند، بهتر آن بود که احادیث و روایات در بیان استاد یا مملی دارای سند کوتاه تر و اسنادی والاتر باشد. (حاج منوچهری، ۱۳۲/۱۰) روایات کتابهای امالی از جهت موضوعی ترتیب خاصی ندارد، اما می توان گفت که موضوعات اخلاقی و اعتقادی زمینه اصلی روایات کتب امالی را تشکیل می دهد. به عنوان مثال می توان از امالی شیخ مفید یاد کرد که مشتمل بر ۴۲ مجلس بوده و نزدیک به ۴۰۰ حدیث در موضوعات اخلاقی، اعتقادی، مواعظ و فضایل اهل بیت (علیهم السلام) دارد. امالی حدیث از ناحیه استاد به شاگرد، سابقه ای بس طولانی دارد و به عنوان پیشگام این حرکت می توان از امالی پیامبر (ص) به علی (ع) یاد کرد که حاصل آن کتاب الجامعه است و در وصف آن مکرر آمده است که: «هذا املاء رسول الله و خط علی». (معارف، ۳۶-۴۴)

از سده دوم امالی حدیث و در نتیجه امالی نویسی رونق یافت. چنان که برخی از بزرگان اصحاب حدیث همچون شعبه بن حجاج (۱۶۰ هجری قمری) و وکیع بن جراح (۱۹۷ هجری قمری) ضمن ارج نهادن به این روش، به برقراری مجالس امالی می پرداختند. (حاج منوچهری، ۱۳۲/۱۰) هم زمان با پیشرفت جریان تدوین حدیث در قرن دوم، مجموعه هایی با نام امالی نیز از اواخر این قرن به وجود آمد که تنها شماری از آنها در کتابخانه های جهان به صورت نسخه خطی موجود است. مانند امالی عبدالرزاق صنعانی (۲۱۱ هجری قمری)، امالی ابوالفرج محمد بن احمد غوری (۲۳۹ هجری قمری)، امالی ابوالقاسم فسوی (اواخر قرن سوم) و امالی ابن دحیم (متوفی ۳۰۳). (همان، ۱۳۳/۱۰)

از سده چهارم قمری رویکرد به امالی نویسی کاسته شده است. (همان) مع هذا در قرنهای چهارم و پنجم، امالی نویسان معروفی در اهل سنت و شیعه به چشم می خورند و در نتیجه مجموعه های قابل توجهی از امالی تألیف شد از جمله می توان به امالی حاکم نیشابوری (۴۰۵ هجری قمری)، (کتانی، ۱۵۹) امالی احمد بن علی بن حسن شاذان، (نجاشی، ۸۴ و ۸۵) امالی بزرگ ابوالفضل شیبانی، (کتانی، ۱۵۹) امالی شیخ مفید که وصف آن گذشت، امالی شیخ صدوق مشتمل بر ۸۷ مجلس، امالی سید مرتضی - که صیغه ادبی،

۱۰----- منہاج - سال ششم، شماره یازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹
قرآنی و روایی دارد - و امالی شیخ طوسی که به امالی او و خط فرزندش ابوعلی نوشته
شده است و از کتب معروف و مهم در این نوع از کتابهای حدیثی است. امالی نویسی
به عنوان تألیف نوعی از کتابهای حدیثی در فرق گوناگون و در قرنهای مختلف دنبال
شده است. (نک: حاج منوچهری، ۱۳۲/۱۰-۱۳۴؛ تهرانی، ۳۱۴/۲؛ معارف، ۳۳۵-۳۳۷)

امالی شیخ طوسی

به طوری که گذشت یکی از آثار حدیثی شیخ طوسی کتاب الامالی است. این کتاب
حاصل ۴۶ جلسه امالی حدیث است که در مدت سه سال از ربیع الاول سال ۴۵۵ تا
صفر سال ۴۵۸ هجری قمری توسط شیخ طوسی در هنگامی که به اجبار از بغداد به
شهر مقدس نجف کوچ کرده بوده، در آستان امام علی (ع) بر شاگردان املا شده است.
(نک: شبیری، ۱۵۷؛ مدنی بجستانی، ۵۲۷/۱)

موضوع اکثر این جلسات احادیث پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم
السلام) است ولی در برخی موارد از غیر آنان نیز مطالبی نقل شده است (مدنی
بجستانی، ۵۲۷/۱) این کتاب از ۱۵۳۷ حدیث تشکیل شده است.

برای معرفی تفصیلی امالی طوسی، می بایست آن را در چند محور بررسی کرد که
عبارتند از: نسبت کتاب به مؤلف، تعداد روایات، موضوع روایات، زمان اخذ روایات و
برپایی مجالس، اسناد روایات و توضیحات مؤلف. اکنون هریک از این محورها به
تفصیل بیان می گردد:

نسبت کتاب به مؤلف

براساس آنچه مشهور است؛ اجزاء ۱۸ گانه ابقای امالی، منسوب به ابوعلی فرزند شیخ
طوسی بوده و بقیه کتاب امالی خود شیخ می باشد و سید بن طاووس تصریح دارد که
تمامی مجالس بخش دوم کتاب (غیر از مجلس ۴۶ که بعدها توسط محققان با مقابله
نسخه ها یافته شده و به آن افزوده گردیده و زمان برگزاری آن روز ترویج است) معنی
۲۷ مجلس پایانی را شیخ طوسی تماماً بر پسرش املا نموده است اما نسخه هایی از

11 ----- شیخ طوسی و کتاب الامالی

امالی وجود دارد که در آن تمامی امالی به روایت ابوعلی می باشد و نیز نسخه هایی وجود دارد که در آنها امالی به روایت خود شیخ می باشد و آخر آنها ناقص است . به این ترتیب آنچه مسلم است اینکه شیخ طوسی تمامی کتاب را بر پسرش املا نموده است (ر.ک: تهرانی، ۳۰۹/۲-۳۱۱، ۳۱۳ و ۳۱۴؛ طوسی، مقدمه مؤسسه البعثه، ۲۲ و ۲۳؛ إتان کلبرگ، ۱۸۶) اما فرصت نیافته که تمامی آن را بر دیگر شاگردانش نیز املا نماید پس پسرش تمامی مجالس را بر شاگردان املا نموده است و به عبارت دیگر ابوعلی راوی امالی پدرش می باشد.

برخی همچون علامه مجلسی مدعی وجود دو امالی شده اند؛ یکی متعلق به شیخ طوسی و دیگری متعلق به پسر شیخ طوسی . ولی آنچه مرسوم است امالی خود شیخ می باشد و نکته قابل توجه اینکه خود مجلسی با توجه به ادعای وجود دو امالی تنها یک رمز و آن هم برای امالی طوسی در بحارالانوار ذکر می کند و رمزی برای امالی ابوعلی ذکر نمی نماید. (نک: تهرانی، ۳۰۹/۲-۳۱۱) بنابراین به نظر می رسد که تنها شیخ طوسی صاحب امالی باشد و نه پسرش . منتها عده ای به علت اینکه در ابتدای مجالس و اسناد نام ابوعلی ذکر شده امالی را منسوب به او دانسته اند در صورتی که او راوی امالی پدرش می باشد و نه اینکه امالی متعلق به او باشد؛ زیرا تمامی روایات از مشایخ شیخ طوسی نقل شده اند و حتی اگر مجلسی به علت دو بخش بودن کتاب آن را دو امالی دانسته، در این صورت نیز می بایست دو رمز برای آنها ذکر می کرد.

برخی هم احتمال داده اند که امالی دیگری غیر از امالی فوق متعلق به پسر شیخ وجود داشته و به دست ما نرسیده است ولی احتمال اول یعنی وجود یک امالی صحیح تر به نظر می رسد. (ر.ک: مدنی بجنستانی، ۵۲۹/۱)

تعداد روایات

شامل ۱۵۳۷ حدیث است. بیشترین روایت مربوط به مجلس یازدهم است که ۱۰۰ روایت را شامل می شود و کمترین روایت مربوط به مجلس بیست و یکم است که تنها شامل یک روایت می گردد.

۱۲----- منہاج - سال ششم، شماره یازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹
در میان راویان حدیث، بیشترین روایت از آن ابن عباس می باشد که ۴۷ حدیث از او نقل شده است. روایات او در موضوعات تفسیر، شأن نزول و فضا یل علی (ع) و اهل بیت (س) است. در برخی از روایات نیز ابن عباس خود به منزله یک راوی می باشد و روایات خود را از صحابی دیگری چون علی (ع)، فاطمه (س)، میمونه و عمر نقل می کند. (نک: طوسی، ۳۸۵، ۳۸۷، ۳۸۹، ۳۹۴، ۴۱۰ و ۴۱۴)
درمیان مشایخ، بیشترین احادیث به واسطه شیخ مفید نقل شده است یعنی ۴۳۷ حدیث.

موضوع روایات

این کتاب فاقد خطبه آغازین است و آن به این علت است که معمولاً کتب امالی توسط شاگردان تدوین می شوند و از این رو دچار پراکندگی موضوعات می باشند.
موضوعات و درصد آنها در این کتاب از این قرارند: اخلاق (۴۰/۲۱)، تاریخ (۲۴/۱۱)، فضایل (۱۶/۱۶)، کلام (۸/۹۲)، فقه (۵/۲۵) و تفسیر (۴/۹۰). همان طور که مشاهده کردید غالب احادیث این کتاب دارای موضوعات اخلاقی می باشند. البته باید در نظر داشت که بسیاری احادیث چند وجهی هستند و ممکن است در موضوعات مختلفی قرار گیرند. این گونه احادیث تنها در یک موضوع محاسبه شده اند و از این رو ممکن است عده ای دیگر، درصدهای متغیری با درصدهای فوق ارائه دهند البته سعی شده است تا هر حدیث در موضوع غالبش محاسبه شود.
این کتاب نیز همانند سایر کتب امالی، مطالبش به صورت پراکنده ذکر شده است از این رو تنظیم فهرس فنی و متعدد برای چنین کتابهایی ضروری است. (نک: مدنی بجستانی، ۵۲۸/۱).

در برخی احادیث اشعاری در فضیلت ائمه نقل می شود. مانند:

«اقسم بالله و آلائه	و المرء عما قال مسؤول
ان علی بن ابی طالب	علی التقی و البر مجبول
و انه کان الامام الذی	له علی الائمة تفضیل

(طوسی، ۳۰۹)

13 ----- شیخ طوسی و کتاب الامالی
همچنین اشعاری متفرقه در ضمن احادیث نقل شده اند مانند حدیث دوم مجلس ۴۳. گاه
اشعاری از ائمه نیز نقل می گردد. (نک: همو، ۳۳۰)

بسیاری از احادیث در تفسیر و یا بیان شأن نزول آیات می باشد و یا در آنها به آیاتی
از قرآن استناد شده است به طوری که در مجموع به ۲۱۸ آیه از ۷۴ سوره قرآن
اشاره می شود.

تکرار در روایات به طوری که متن احادیث تا حد زیادی مشابه بوده ولی طرق روایی
آنها با یکدیگر متفاوت است. این تکرار احادیث به صورت متفرق بوده و احادیث
تکراری در یکجا جمع نشده اند مانند حدیث منزلت. اما در مواردی اندک برخی
روایات مشابه در کنار هم جمع شده اند مانند تعدادی از احادیث مناشده که در مجلس
بیستم پشت سر هم جمع شده اند.

زمان اخذ روایات و برپایی مجالس

در برخی احادیث، زمان ذکر حدیث توسط شیخ، بیان شده است. مانند: «حدثنا ابو عبدالله
محمد بن محمد بن النعمان فی شهر رمضان سنه تسع و اربعمائه به قال حدثنا ابو حفص عمر بن
محمد بن علی الصیرفی المعروف بابن الزیات قال...». (همو، ۱۶)

این کتاب شامل ۴۶ مجلس است که ۱۸ مجلس اول معمولاً تحت عنوان جزء و مابقی
بخشها تحت عنوان مجلس تنظیم شده اند. در ۱۸ بخش اول تنها احادیث نقل می شوند
و به زمان برپایی مجلس اشاره می شود که همه آنها در روز جمعه برپا شده و تنها یک
مجلس یعنی مجلس ۴۶ در روز ترویه تشکیل یافته است. به عنوان مثال در ابتدای
مجلس بیستم می گوید: «مجلس یوم الجمعه السادس و العشرين من المحرم سنه سبع و
خمسین و اربعمائة». (همو، ۷۹۸)

استناد روایات

احادیث بر اساس مشایخ مرتب شده اند.

- ۱۴ ----- منهاج - سال ششم، شماره یازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹
- معمولاً طرق تحمل حدیث در اکثر طبقات بیان می شود مگر در طبقات نزدیک به معصوم که در این طبقات راویان معنعن ذکر می شوند. به عنوان مثال در حدیثی می گوید: «املی علینا محمد بن محمد قال اخبرنی ابوالطیب الحسین بن محمد التمار النحوی قال حدثنا محمد بن الحسین قال حدثنا ابونعیم قال حدثنا صالح بن عبدالله قال حدثنا هشام عن ابی مخنف عن الاعمش عن ابی اسحاق السبعی عن الاصبغ بن نباته قال إن امیرالمؤمنین...». (همو، ۲۴ و ۲۵)
- احادیث به صورت مسند ذکر می شوند. اگر در ابتدای سند احادیثی که پی در پی می آیند، مشابهتی وجود داشته باشد از لفظ «و بهذا الاسناد» استفاده شده و سپس بقیه سند ذکر می شود. به عنوان مثال در ابتدای حدیثی می گوید: «و بهذا الاسناد قال سمعت الرضا علی بن موسی علیهما السلام یقول...». (همو، ۹۷)
- مواردی که روایات بسیاری پی در پی و با لفظ «و بهذا الاسناد» می آیند نشان دهنده این است که شیخ طوسی کتاب روایی آن شیخ را در دست داشته است. از جمله برخی مجالس امالی صدوق را به روایت غضائری نقل کرده است. (نک: شبیری، ۱۶۱ و ۱۶۲)
- در این کتاب معصومان گاهی به نام، گاهی با لقب، گاهی با لقب به همراه نام، گاهی با کنیه و گاهی با کنیه به همراه نام ذکر می شوند که بیانگر وجود روایان سنی در برخی سندها است. مانند:
- ◆ «... حدثنا مسعده بن صدقه قال حدثنی جعفر بن محمد (ع) عن ابیه (ع) انه قال...». (طوسی، ۳۰)
 - ◆ «... عن مسعده بن صدقه قال سألت ابا عبدالله جعفر بن محمد (ع) أن یعلمنی...». (همو، ۳۱)
 - ◆ «... حدثنا ابواسحاق الهمدانی عن ابیه عن امیرالمؤمنین قال قال رسول الله (ص)...». (همو، ۲۹)
 - ◆ «... عن یعقوب بن شعیب عن ابی عبدالله (ع) قال...». (همو، ۷۲)
 - ◆ «... عن بشیر الدهان قال قلت لابی جعفر (ع)...». (همو، ۶۸)

15 ----- شیخ طوسی و کتاب الامالی

♦ «... حدثنا محمد بن مروان عن الصادق جعفر بن محمد (ع) قال...». (همو، ۷۰)

در امالی شیخ طوسی روایات بسیاری از مشایخ دیگر وی غیر از شیخ مفید املا شده که بیشتر آنها سنی هستند. شیخ طوسی درباره برخی از آنها چون ابن ابی الفوارس و ابن صلت اهوازی تصریح می کند که روایات را آنها املا نموده و وی شنیده است درباره جمله ای دیگر از مشایخی چون هلال حفار و علی بن شبل نیز می نویسد که بر آنها قرائت می کردند و من می شنیدم و در مورد پاره ای دیگر چون ابن حمّامی، ابن مخلد و حمویّه بن علی تنها به کلمه «قراءه علیه» اکتفا نموده که ممکن است به قرائت شیخ و یا به قرائت شخص دیگری باشد، درباره گروه چهارمی از آنها معلوم نیست که روایت به چه نحو باشد. (شیری، ۱۶۰ و ۱۶۱)

مهم ترین مشایخ شیخ طوسی در این کتاب از این قرارند: شیخ مفید، ابن عبدون، ابن صلت اهوازی، هلال حفار، ابی منصور سکوی، حسن بن محمد فخّام، ابن ابی الفوارس، حسین بن ابراهیم قزوینی، ابن خشیش، ابی طیب طبری، ابن شیران، ابن مخلد، ابن مهدی، ابن حمّامی، ابن شاذان، ابن حمویّه، ابن شبل، جرجانی، صفّال و غضائری. (طوسی، مقدمه مؤسسه البعثه، ۲۴)

برخی روایات به معصومان نمی رسد و از قول اشخاص دیگری بیان می شود. مانند: «حدثنی ابوسعید محمد بن رشید قال آخر شعر قاله السید ابن محمد قبل وفاته بساعه...». (همو، ۸۴ و ۸۵)

توضیحات مؤلف

با وجود اینکه در اغلب موارد شیخ طوسی به اظهار نظر درباره روایات پرداخته است ولی در برخی موارد، توضیحات و شواهدی ارائه می شود که این موارد به چهار دسته قابل تقسیم اند:

♦ در برخی موارد توضیحات و اظهار نظر راویان، پیرامون حدیث ذکر می شود. مانند: «قال ابوالصلت فحدثت بهذا الحدیث فی مجلس احمد بن حنبل فقال لی احمد یا ابالصلت لو قرئ هذا الاسناد علی المجانین لأفاقوا». (همو، ۶۳)

۱۶----- منهاج - سال ششم، شماره یازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹

♦ گاه معنی لغتی در روایت بیان می‌شود. مانند: «... و معنی أعفک احمق». (همو، ۸۵)

♦ در برخی موارد در ادامه روایت، طرق و شواهد دیگر آن بیان می‌شود. به عنوان مثال پس از ذکر روایت ۸۶ جزء ۱۱ می‌گوید: «قال عمرو بن ثابت قال ابی فدخلت علی ابی جعفر محمد بن علی منزله فسألته عن هذا الحدیث و ذکرته له روايه سعید بن جبیر هذا الحدیث عن عبدالله بن عباس فقال ابو جعفر حدثني عمر بن ابی سلمة عن امه ام سلمة». (همو، ۴۷۲)

♦ در برخی موارد به کتابی که حدیث را می‌توان در آن یافت اشاره کرده است. مانند حدیث ۴۵ در مجلس ۱۵ که بعد از ذکر حدیث می‌گوید: «و قد اخرج علی بن ابراهیم هذا الحدیث و حدیث الطین بهذا الاسناد فی کتاب قرب الاسناد». (همو، ۶۵۵)

مزایا و کاستیهای کتاب امالی شیخ طوسی

با بررسی دقیق کتاب امالی طوسی، به مزایای فراوان آن پی می‌بریم که در برخی موارد بسیار حائز اهمیت است. اما با وجود مزایای ارزنده کتاب، کاستیهایی نیز بر آن وارد است. بنابراین می‌توان نقاط قوت آن را تقویت و نقاط ضعف را برطرف کرد که البته پژوهشهای جامعی را می‌طلبد. این مزایا و کاستیها از این قرارند:

مزایا

شیخ طوسی از مشایخ خود در سالهای ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۳ و ۴۱۷ در حیات مفید و پس از مرگ وی در اماکن مختلف بغداد چون خانه های مشایخ که در محلات گوناگون این شهر چون درب زعفرانی، محله بنی فزاره، درب سلولی، باب مخول و یا در مسجد رصافه در جانب شرقی بغداد، مسجد خیابان دارالرقیق و در خانه غضائری اخذ کرده است. این خود رساننده تلاش مستمر شیخ طوسی برای جمع‌آوری حدیث از مشایخ - که بیشتر از سالخوردهگان و معمران بوده‌اند - می‌باشد. (شبیری، ۱۶۱)

راویان سنی بسیاری در احادیث این کتاب وجود دارد که به واسطه استخراج آنها و تعداد روایاتی که راوی آن بوده‌اند می‌توانیم به میزان تأثیرگذاری امامان پشاهگردان غیر

17 ----- شیخ طوسی و کتاب الامالی

امامی خود پی ببریم و اینکه چه نوع روایاتی را این شاگردان از امامان نقل کرده اند . همچنین در اثر آن پی می‌بریم که امامان در مجالس عمومی خود چه موضوعاتی را مطرح می‌کرده‌اند.

در این کتاب طرق تحمل حدیث ذکر شده است که در اعتبارسنجی حدیث بسیار حائز اهمیت است.

بیان معانی لغات در بعضی روایات که در فهم حدیث بسیار مؤثر است . هرچند که این موارد بسیار اندک است.

در این کتاب روایات بسیاری به صحابه پیامبر می‌رسد و از این رو بیشترین حدیث متعلق به ابن عباس می‌باشد و حتی از عایشه ۲۹ روایت نقل شده است. با استخراج این روایات می‌توانیم به میزان تأثیرپذیری شیخ از مشایخ سنی خود پی ببریم . همچنین در اثر آن به نقش شیخ طوسی در گزینش روایاتی که با مذهب شیعه سازگاری دارد پی خواهیم برد.

مسند بودن روایات که راه را برای نقد و بررسی رجال باز می‌کند و استفاده از لفظ «و بهذا الاسناد» در اسناد مشابه که در تلخیص کتاب بسیار حائز اهمیت است به طوری که سند مشابهی تکرار نشود.

کاستیها

احادیث در این کتاب فاقد هرگونه دسته‌بندی موضوعی هستند و تنها بر اساس نام شیخی که آن احادیث از او اخذ شده دسته‌بندی شده‌اند هرچند که در این زمینه نیز به طور کاملاً جدا نمی‌باشند به طوری که در یک مجلس از چند شیخ و یا از یک شیخ، حدیث نقل می‌شود و در برخی موارد چند مجلس پی‌درپی از یک شیخ، حدیث نقل شده است. به عنوان مثال ۸ مجلس اول پی‌درپی اختصاص به روایات شیخ مفید دارد اما در مجالس ۹، ۳۹، ۴۵ و ۴۶ نیز از شیخ مفید حدیث نقل شده است که مجالس ۴۵ و ۴۶ همانند ۸ مجلس اول تنها اختصاص به روایات شیخ مفید دارد.

۱۸----- منهاج - سال ششم، شماره یازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹

از برخی راویان ضعیف به روایت پرداخته است مانند زیاد بن منذر که ۸ روایت از او نقل کرده است. از جمله روایات زیاد، روایت ازدواج یوسف و زلیخا است که این واقعه ثابت نیست و بنابراین لازم بود در این موارد به نقد و بررسی روایت پردازد. همچنین روایت ازدواج را از موسی بن سعید الراسبی نیز نقل کرده است که روایت منقطع بوده و خود موسی بن سعید مجهول الحال می باشد. علاوه بر آن از وهب بن منبه نیز روایاتی دارد در صورتی که او در سلک راویان اسرائیلیات قرار دارد. او روایات دیگری نیز از کتاب وهب نقل کرده است. (نک: طوسی، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۸۲، ۴۵۶ و ۴۵۷) وجود احادیث موقوف، مقطوع و منقطع در این کتاب که باید با احادیث دیگر تقویت شوند.

در قسمت دوم امالی طوسی در نسخه کنونی، اختلالات فراوانی راه یافته، تاریخ مجالس پس و پیش است، روایات درهم ریخته است که نشانگر پس و پیش شدن اوراق نسخه موجود می باشد، تاریخ مجالس نیز با هم نمی خواند مثلاً مجلس چهارم محرم ۴۵۷ و ۲۶ صفر این سال هر دو در جمعه دانسته شده که با هم قابل جمع نیست و نیز ۱۱ صفر ۴۵۷ و ۲۴ صفر این سال هر دو نمی تواند در جمعه باشد. (شبیری، ۱۵۷ و ۱۵۸) قسمتهایی از امالی طوسی از امالی مفید برگرفته شده است این مطلب می رساند که شیخ طوسی در مورد این روایات، نقش فعالی نداشته و تقریباً تمامی روایات مفید را به عین ترتیب، املا نموده است. تفاوتهای کمی که در ترتیب دیده می شود به این نتیجه لطمه ای وارد نمی سازد، البته شیخ طوسی روایات غیر معصومین چون شریح قاضی و قطعاتی از اشعار امالی مفید را نقل نکرده است و در نتیجه نقش چندان مؤثری در گزینش روایات ایفا نکرده است. شیخ در این کتاب به اندازه مفید در امالی به گونه مستقل به گزینش روایات نمی پردازد و گزینش آنها تحت تأثیر املاها یا کتابهای محدثان گذشته است. (همو، ۱۶۰، ۱۵۹ و ۱۶۲)

موضوعات امالی طوسی بر خلاف امالی مفید بر یک یا چند محور خاص دور نمی زند و به سبک و سیاق امالی صدوق نزدیک تر است هرچند به پراکندگی و گستردگی امالی صدوق نیز لقی باشد. (همو، ۱۶۲)

نسخه‌های خطی و چاپ‌های کتاب امالی شیخ طوسی

نسخه‌های خطی

نسخه‌های خطی متعددی از کتاب امالی شیخ طوسی موجود است، از جمله آنها از این قرارند:

- ♦ نسخه خطی سال ۵۸۰ هجری قمری که در روز جمعه سیزدهم شوال نوشتن آن به پایان رسیده است. این نسخه با خط سدید بن محمد بن عبدالله بن محمد بن هلال الکاتب نگاشته شده و اساتید آن با شیوخ مصنف آغاز می‌شود و شامل ۱۸ جزء اول کتاب است. در آخر این نسخه به پایان کتاب اشاره می‌شود و می‌گوید: «تم کتاب الامالی نسخاً، و هو ثمانیه عشر جزءاً، اول یوم الجمعة ثلاث عشر مضین شهر شوال من سنه ثمانین و خمسمائه». (طوسی، مقدمه مؤسسه البعثه، ۲۲ و ۲۶)
- ♦ نسخه خطی معتبری در کتابخانه شیخ میرزا محمد طهرانی که در آن سید بن طاوس تصریح کرده بر اینکه تمامی کتاب امالی خود شیخ است. (نک: تهرانی، ۲/ ۳۰۹-۳۱۱)
- ♦ نسخه خطی به شماره ۱۳۱۴ در کتابخانه ملک به نقل از فرزند شیخ . (نک: إتان کلبرگ، ۱۸۶، پاورقی مترجمان؛ شبیری، ۱۶۰)
- ♦ نسخه خطی معتبری در کتابخانه شیخ الاسلام زنجانی که در سال ۱۰۴۸ توسط مولی خلیل بن الغازی القزوینی شارح کافی نگاشته شده است و او در پشت کتاب گواهی داده که آن امالی ابو جعفر طوسی است. آخر این نسخه ناقص است. (نک: تهرانی، ۲/ ۳۱۳ و ۳۱۴)
- ♦ نسخه خطی به شماره ۲۳۸۳ در کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی در قم که در تاریخ ۱۰۸۶ نگاشته و مقابله و تصحیح شده است (نک: مدنی بجستانی، ۱/ ۵۳۰)
- ♦ نسخه خطی به شماره ۱۱۴۲۹ در کتابخانه آستان قدس رضوی، بدون تاریخ . (همو، ۱/ ۵۳۰)
- ♦ نسخه خطی به شماره ۱۵۸۳ در کتابخانه آستان قدس رضوی، بدون تاریخ . (همو، ۱/ ۵۳۰)
- ♦ نسخه خطی به شماره ۹۷۱۱ در کتابخانه آستان قدس رضوی، بدون تاریخ . (همو، ۱/ ۵۳۰)

۲۰ ----- منهای - سال ششم، شماره یازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹

چاپ‌های کتاب

چاپ‌های مختلفی نیز از این کتاب صورت گرفته است که عبارتند از:

♦ چاپ سنگی در سال ۱۳۱۳ هجری قمری در تهران که کل کتاب را شامل می‌شود و اساتید آن همگی با فرزند مصنف ابوعلی حسن بن محمد طوسی شروع می‌شود. (نک: تهرانی، ۲/ ۳۰۹-۳۱۱؛ طوسی، مقدمه مؤسسه البعثه، ۲۶؛ إتان کلبرگ، ۱۸۶؛ مدنی بجستانی، ۱/ ۵۳۰) در آن تصحیف و اسقاط رخ داده است (نک: طوسی، مقدمه مؤسسه البعثه، ۲۶)

♦ چاپ چاپخانه نعمان نجف اشرف در سال ۱۳۸۴ هجری قمری در ۳۸۴ صفحه با مقدمه سید محمدصادق بحرالعلوم. در آن بسیار تصحیف و اسقاط رخ داده و گویا از روی چاپ سنگی چاپ شده است. (نک: مدنی بجستانی، ۱/ ۵۳۰؛ طوسی، مقدمه مؤسسه البعثه، ۲۶؛ إتان کلبرگ، ۱۸۶)

♦ چاپ مؤسسه البعثه در سال ۱۴۱۴ هجری قمری در قم. از جمله ویژگیهای این چاپ از این قرار است:

— مقابله بین نسخه خطی امالی در نجف اشرف و چاپ سنگی آن.
— مقابله مجالس ۱۹ تا آخر کتاب با نقل علامه مجلسی از امالی در کتاب بحارالانوار که این به خاطر کثرت تصحیف و تحریف و سقط در این مجالس است.
— خالی کردن آن از تصحیف و سقط و شرح لغات غریب آن و ضبط و تخریج آیات قرآن و قراردادن صحیح‌ترین نسخه به عنوان متن اصلی. در مواردی نادر به دیگر نسخه‌ها اشاره شده زیرا بیشتر اختلافها از ناحیه تصحیف بوده و ذکر آن فایده ای برای خواننده ندارد.

— اشاره کردن به احادیث مشابه لفظی.

— ذکر فهرس آیات قرآن و احادیث و آثار و قوافی شعرها. (نک: طوسی، مقدمه مؤسسه البعثه، ۲۵)

— شماره‌گذاری مجالس و احادیث در تمام کتاب.

— ذکر فهرست موضوعات برای بیشتر احادیث.

21 ----- شیخ طوسی و کتاب الامالی

— بیان مقدمه‌ای مفصل بر کتاب شامل زندگانی شیخ طوسی، مشایخ، شاگردان و کتابهایش که ۵۳ کتاب برای او نامبرده است.

♦ چاپ دارالکتب الاسلامیه در سال ۱۳۸۱ هجری شمسی در تهران با تحقیق علی اکبر غفاری و بهزاد جعفری. از جمله ویژگیهای این چاپ از این قرار است:

— شرح روایات عامه که در این کتاب از آنها نقل روایت شده با مراجعه به کتابهای تقریب التهذیب ابن حجر، تهذیب التهذیب ابن حجر، میزان الاعتدال ذهبی، لسان المیزان ذهبی، تاریخ بغداد خطیب، تاریخ الرئی ابی حاتم رازی، حلیه الاولیاء ابی نعیم، الاستیعاب ابن عبدالبر و... (ر.ک: همو، ۵)

— توضیح و شرح غریب الاحادیث و اختلاف الفاظ در پاورقی با مراجعه به کتب شروح در فریقین.

— ذکر نسخه دقیق در متن کتاب و بیان اختلاف نسخه‌های دیگر در پاورقی.

— بیان اختلاف احادیث آن با دیگر کتب حدیثی شیعه در بعضی موارد.

— ذکر آدرس آیات قرآن در پاورقی.

— ذکر فهرست اعلام و فهرست آیات در پایان کتاب.

— تقسیم کتاب به دو بخش که مجالس اول تا ۱۸ تحت عنوان جزء و مجالس ۱۹ تا ۴۶ تحت عنوان مجلس قرار گرفته‌اند.

نتیجه مقاله

از آنچه گذشت می‌توان نتیجه گرفت:

♦ این کتاب تلاش ارزنده شیخ طوسی در جمع‌آوری روایاتی است که با وجود سنی بودن بسیاری از راویان آنها در عین حال متن روایات تا حد زیادی موافق با مذهب شیعه می‌باشد و این نکته می‌تواند نقش مهم شیخ طوسی را در جمع‌آوری این روایات به دلیل وجهه مثبتی که در میان مشایخ اهل سنت داشته است، نشان دهد.

♦ شیخ طوسی در این کتاب طرق تحمل حدیث را در اکثر طبقات بیان می‌کند مگر در طبقات نزدیک به معصوم که در این طبقات راویان معنعن ذکر می‌شوند. این موضوع

۲۲----- منہاج - سال ششم، شماره یازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹

نشان دهنده دقت شیخ در ثبت روایات است و این مسئله می تواند در اعتبار سنجی روایات به ما کمک کند.

♦ با بررسی روایات کتاب می توانیم به کمیت و کیفیت روایات راویان سنی در شیعه پی ببریم و حضور راویان سنی در مجالس درسی ائمه را که یک اصل مسلم تاریخی است، ثابت نماییم.

♦ با بررسی این روایات به موضوعاتی که امامان در مجالس عمومی خود به دلیل حضور اهل سنت مطرح کرده اند پی خواهیم برد.

♦ بر این کتاب عیوبی وارد است. برخی از این عیوب به دلیل اختلالات موجود در نسخه های امالی است. ولی عیوب محتوایی چندی نیز بر آن وارد است و محققان با تحقیق های خویشان می توانند ضمن رفع این عیوب بر غنای علمی کتاب بیفزایند که از جمله کارها می تواند تنظیم فهرس کامل موضوعی بر کتاب باشد.

♦ این کتاب منبع بسیار خوبی برای بهره برداری در انواع تحقیقات کاربردی است و می تواند انواع مسائل مختلف را در اذهان پژوهشگران تولید کند.

♦ با وجود آنکه از سده چهارم قمری رویکرد به امالی نویسی کاسته شده است ولی با این حال امالی نویسان معروفی در شیعه و اهل سنت به چشم می خورند که از جمله آنها شیخ طوسی می باشد.

کتاب شناسی

۱- ادیبی مهر، محمد، «پژوهشی پیرامون مصنفات شیخ طوسی»، فصلنامه پژوهش دینی، شماره ۱۲، زمستان ۱۳۸۴ ه.ش.

۲- تهرانی، آقا بزرگ، الذریعة الی تصانیف الشیعة، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۰۳ ه.ق/۱۹۸۳ م.

۳- همو، زندگینامه و آثار شیخ طوسی، ترجمه علیرضا میرزامحمد و حمید طیبیان، [ویرایش ۲]، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ دوم، بهار ۱۳۷۶ ه.ش.

۴- حاج منوچهری، فرامرز، «امالی»، دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۰، ۱۳۸۰ ه.ش.

۵- حلی، یوسف بن مطهر، خلاصة الاقوال، قم، منشورات رضی، ۱۴۰۲ ه.ق.

- 23 ----- شیخ طوسی و کتاب الامالی
- ۶- دوانی، علی، «سیری در زندگی شیخ طوسی (از طوس تا نجف)»، در: دوانی، علی، هزاره شیخ طوسی، تهران، امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۶۲ هـ.ش.
- ۷- همو، مفاخر اسلام، [ویرایش ۲]، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۸ هـ.ش.
- ۸- شبیری، محمدجواد، مقالات فارسی کنگره جهانی هزاره شیخ مفید (۴ مقاله)، کنگره هزاره شیخ مفید، چاپ اول، فروردین ۱۳۷۲ هـ.ش/ ۱۴۱۳ هـ.ق.
- ۹- صفاخواه، محمدحسین و طالعی، عبدالحسین، پژوهشی در منابع و مستندات «تهذیب الاحکام» شیخ طوسی قدس سره، تهران، ابرون، چاپ دوم، ۱۳۸۰ هـ.ش.
- ۱۰- طوسی، محمد بن حسن، الامالی، تحقیق قسم الدراسات الاسلامیه مؤسسه البعثه، قم، دارالثقافه للطباعة و النشر و التوزیع، چاپ اول، ۱۴۱۴ هـ.ق.
- ۱۱- همو، الامالی، تصحیح و تعلیق: علی اکبر غفاری و بهزاد جعفری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۸۱ هـ.ش.
- ۱۲- همو، الفهرست، تحقیق: جواد قیومی، قم، نشر الفقاهه، چاپ اول، ۱۴۱۷ هـ.ق.
- ۱۳- کتانی، محمد بن جعفر، الرسالة المستطرنه لبيان مشهور كتب السنة المشرفة، بیروت، دارالبشائر الاسلامیه، ۱۹۹۳ م.
- ۱۴- کلبرگ، إتان، کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او، ترجمه سید علی قرائی و رسول جعفریان، قم، کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، بهمن ۱۳۷۱ هـ.ش.
- ۱۵- مدنی بجستانی، سید محمود، فرهنگ کتب حدیثی شیعه، تهران، امیرکبیر؛ شرکت چاپ و نشر بین الملل، چاپ اول، تابستان ۱۳۸۵ هـ.ش.
- ۱۶- معارف، مجید، پژوهشی در تاریخ حدیث شیعه، تهران، مؤسسه فرهنگی و هنری ضریح، چاپ دوم، ۱۳۷۶ هـ.ش.
- ۱۷- همو، مباحثی در تاریخ حدیث، تهران، نبأ، چاپ اول، ۱۳۸۸ هـ.ش.
- ۱۸- نجاشی، ابوالعباس احمد بن علی، رجال النجاشی، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۸ هـ.ق.
- ۱۹- واعظزاده، محمد، «شرح حال و آثار شیخ طوسی»، در: دوانی، علی، هزاره شیخ طوسی، تهران، امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۶۲ هـ.ش.

SID

سرویس های ویژه

سرویس ترجمه تخصصی

کارگاه های آموزشی

بلاگ مرکز اطلاعات علمی

عضویت در خبرنامه

فیلم های آموزشی

کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی

مباحث پیشرفته یادگیری عمیق؛
شبکه های توجه گرافی
(Graph Attention Networks)

کارگاه آنلاین آموزش استفاده از
وب آوساینس

کارگاه آنلاین مقاله روزمره انگلیسی